

جستار گشایی ۲۴

مجلس اول
از مجلس شورای ملی تا مجلس شورای اسلامی

جستار گشایی

انقلاب ۱۳۵۷ در ایران، بیش از هر چیز ثمره^۶ همگرایی نیروهای واگرا و سازواری ناسازه‌هایی بود که ائتلاف و نزدیکی آنها در شرایط عادی، نظراً و عملاً دشوار و شاید نزدیک به محال می‌نمود. آنچه این نیروها را در برهه‌ای از زمان و در زمینه‌ای اضطراری با یکدیگر نزدیک کرد، هدفی مشترک و سلبی بود؛ سرنگونی نظام شاهنشاهی! پرواضح است که نه از اسلام به اصطلاح ناب و نه از مکتب تشیع، بویژه با قرائت عرفانی، اخلاقی آن و نه از روحانیان سنتی، پدیده^۷ مدرنی همچون «انقلاب» بر نمی‌آمد و نمی‌آید؛ اما هم‌افزایی همه جریان‌های فکری و سیاسی که هرکدام به دلیلی از دلایل و گاه به عللی مبهم یا ناموجه، مخالف رژیم پهلوی بودند، منجر به چیزی شد که بعدها به «انقلاب اسلامی ایران» موسوم گشت. ناگفته پیداست که پسوند اسلامی، در صورتی در این ترکیب، منطقی خواهد بود که همه جریان‌های دخیل در آن، یا اسلامگرا بوده، یا به ایدئولوژی برآمده از آموزه‌های اسلامی، حداقل به چشم یک ابزار مبارزه نگریسته باشند. می‌دانیم که چنین نبوده‌است و طیف وسیعی از مبارزان و مخالفان و منتقدان، در مقابل پهلوی پدر و پسر جبهه گرفته بودند که یک سر آن مارکسیست-لنینیست‌هایی همچون خسرو گل‌سرخ‌ی یا مارکسیست‌های خوشخیم‌تری چون احسان طبری و روشنفکران سکولار کانون نویسندگان ایران بودند و در سر دیگر آن از فداییان اسلام و هیأت‌های مؤتلفه گرفته تا نواندیشانی دینی همچون بازرگان و شریعتی و در نهایت، طلاب و فضایی‌حواری آیت‌الله خمینی و منادیان اسلام انقلابی. این طیف متکثر و متنوع، که به لحاظ تئوریک کمترین نسبتی با یکدیگر نداشتند و از نظر شیوه عمل نیز تفاوت‌های بنیادین با هم داشتند، طبیعی بود که اختلاف‌هاشان در یک مرحله از این پروژه^۸ مشترک، رخ نماید. نقطه آغازین بروز و ظهور ناگزیر این تقابل‌های ریشه‌ای در زندان بود و پس از وقایع مربوط به فرایند «تغییر ایدئولوژی» سازمان مجاهدین خلق ایران، که پیشتر یک شماره از فصلنامه خاطرات سیاسی را بدان اختصاص داده‌ایم.

پیروزی نامنتظر و زود هنگام انقلاب در بهمن ۱۳۵۷، به طور موقت این ناهمسازی‌ها را به حاشیه برد و مدتی به فراموشی سپرد؛ به گونه‌ای که دوره^۱ مستعجل تشکیل شورای انقلاب تا گشایش مجلس شورای ملی/اسلامی و حتی کمی پس از آن را، می‌توان با قدری مسامحه، عصر آزادی در ایران نامید؛ آزادی در اندیشه و حتی عمل سیاسی. نتیجه^۲ طبیعی فضای باز سیاسی-فکری، در ترکیب مجلس اول، به‌خوبی خود را نشان داد و منجر به شکل‌گرفتن پارلمانی شد که به جهت ترکیب نیروها و تنوع افکار و تکرار رویکردها، بی‌نظیر بود و دیگر هرگز تکرار نشد. چرایی یگانه بودن و یگانه ماندن این تجربه در تاریخ ایران پس از انقلاب ۵۷ تا به امروز، پرسشی است که کوشیده‌ایم در این پرونده بدان پردازیم و حتی‌الامکان پاسخی درخور به آن بدهیم. به دیگر سخن، تلاش ما در پرونده «مجلس اول» بر آن بوده است که سؤال‌هایی از این دست طرح کرده و دستکم به نحوی روشمند صورت مسأله را روشن کنیم که: علت تامه^۳ تنوع بی‌سابقه و بی‌لاحق‌های که در مجلس اول وجود داشت چه بود؟

آیا حضور نمایندگان جریان‌های فکری، سیاسی متعدد و مختلف در مجلس اول تجربه موفقی بود؟

چه عواملی باعث شد که این ترکیب در مجلس دوم و مجالس بعدی به هم بخورد و این تجربه استمرار نیابد؟

آیا یک‌دست‌شدن نسبی ترکیب نمایندگان مجلس، در چهارده گذشته امر ناگزیر و محتوم و مطلوبی بود؟

عبرتهای قابل اعتنای این تجربه برای ایران امروز و نظام سیاسی مستقر، چه می‌تواند باشد؟

روشن است که جواب‌دادن به این سؤالات و ارزیابی نهایی این مسأله، از عهده ما در این نشریه، خارج بوده و ما نیز مدعی نیستیم که در این پرونده توانسته‌ایم تمامی ابعاد این واقعیت تاریخی پیچیده را بکاویم؛ اما از منظر دانش نوپای تاریخ شفاهی، توانسته‌ایم با مصاحبه و گفتگو با شاهدان عینی ماجرا، کمی به حاق^۴ مطلب تقریب جوییم و حداقل این پرسش را درافکنیم که اگر در مقطعی، مجلسی آن‌گونه متنوع و فراگیر داشته‌ایم، چرا امروز نداشته‌باشیم؟

پیش از ورود به این بحث درازدامن، لازم است نگاهی گذرا داشته‌باشیم به شناسنامه و کارنامه اولین مجلس شورای ملی در نظام جمهوری اسلامی ایران:

نخستین دوره مجلس شورای ملی که بعدها با حذف واژه^۵ «ملی» از آن، رسماً عنوان «اسلامی» به خود گرفت، از مشارکت حزب جمهوری اسلامی، جریان نهضت آزادی و احزاب توده و چریک‌های فدایی خلق، سازمان مجاهدین خلق، جنبش مسلمانان مبارز و جنبش انقلابی مردم مسلمان

تشکیل شد و ۲۷۹ لایحه و ۹۱ طرح را تصویب کرد و پایه‌گذار بسیاری از مقولات و مسائل سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی کشور شد. با قطعیت فروپاشی سلسله پهلوی، آیت‌الله سید روح‌الله موسوی خمینی بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران در واپسین بیانات و نشست‌های مطبوعاتی خود در نوفل لوشاتوی پاریس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران سخن‌گفت و آن را به اطلاع مردم ایران و جهان رساند. وی در سخنان پاییز و زمستان ۱۳۵۷ خبر از تشکیل شورای انقلاب اسلامی داد و با فروکش کردن احتمال حذف فیزیکی یاران خود و کارگزاران انقلاب، اعضای این شورا را در تاریخ ۲۲ دی ۱۳۵۷ معرفی و مرحوم مرتضی مطهری را به عنوان رئیس این شورا انتخاب کرد. از آن سو نیز، محمدرضا شاه، در تاریخ ۱۶ دی شاپور بختیار را به عنوان نخست‌وزیر به مجلس پیشنهاد و یک روز بعد از تشکیل شورای انقلاب، شورای سلطنت را منصوب و ایران را برای همیشه ترک‌کرد.

اولین اقدام شورای انقلاب، انتخاب و معرفی مهندس مهدی بازرگان به آیت‌الله خمینی به عنوان نخست‌وزیر دولت موقت بود. امام هم نظر شورای انقلاب را تایید کرد و بازرگان رئیس دولت موقت شد. دومین تصمیم شورای انقلاب تشکیل «کمیته موقت انقلاب اسلامی» و منصوب کردن حجت‌الاسلام والمسلمین محمدرضا مهدوی‌کنی به سرپرستی این کمیته بود. شورای انقلاب بعد از تشکیل کمیته‌های موقت انقلاب اسلامی تصمیمات متعددی برای تشکیل ساختار نظام جدید سیاسی در ایران گرفت. تصویب اساسنامه و تشکیل سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ملی‌شدن بانک‌ها، سامان بخشیدن به دادگاه‌های انقلاب، به همه‌پرسی گذاشتن جمهوری اسلامی، بررسی پیش‌نویس قانون اساسی و انتشار آن در جراید، تصویب قانون شوراهای محلی، تصویب ملی شدن صنایع بزرگ، تصویب آیین‌نامه مجلس خبرگان قانون اساسی، برگزاری انتخابات ریاست جمهوری و انتخابات نخستین دوره مجلس شورای اسلامی.

پس از تصویب قانون اساسی و تأیید آن از سوی مردم و برگزاری اولین انتخابات ریاست‌جمهوری ایران و انتخاب سید ابوالحسن بنی‌صدر، مقدمه‌چینی برای برگزاری انتخابات نخستین دوره مجلس شورای اسلامی انجام شد و مردم ایران با رفتن پای صندوق‌های رای در تاریخ ۲۴ اسفند ۱۳۵۸، پنجمین انتخابات نظام جمهوری اسلامی را برگزار کردند.

حال‌وهوای سیاسی

در انتخابات اولین دوره مجلس شورای اسلامی که همچنان‌که گفتیم در آن مقطع مجلس شورای ملی نام داشت؛ گروه‌هایی به غیر از حزب جمهوری اسلامی، نهضت آزادی ایران و جنبش مسلمانان مبارز نیز موفق به راهیابی به مجلس اول شدند. مرتضی الویری از نمایندگان مجلس اول

می‌گوید: در یک مقطعی عزت‌الله سحابی رئیس کمیسیون برنامه و بودجه مجلس و آقای بیتاوشانا نماینده اقلیت‌های مذهبی، رئیس کمیسیون بهداشت بود. آقای بیتاوشانا می‌گفت من حزب‌اللهی و خط امامی هستم! با توجه به ترکیب اعضا، می‌توان مجلس اول را متنوع‌ترین و سیاسی‌ترین مجلس در طول حیات جمهوری اسلامی تا به امروز خواند. البته این امر باعث بروز تنش‌ها و حتی درگیری‌های فیزیکی در مجلس بود.

پیش از برگزاری انتخابات نخستین دوره مجلس شورای اسلامی و در جریان رقابت‌های انتخاباتی نمایندگان جناح‌های سیاسی، سه جریان انقلابی-مذهبی، ملی-مذهبی و چپ‌ها به رقابت با یکدیگر پرداختند. در رأس نیروهای انقلابی و مذهبی، حزب جمهوری اسلامی قرار داشت. این حزب برای جلوگیری از پراکندگی نیروهای انقلاب و تشکیل اکثریت قوی در مجلس، با جریان‌ها و نیروهای همسو ائتلاف کرد و فضای غالب سیاسی و اجتماعی کشور را از آن خود کرد.

ملی‌گراها و هواداران نهضت آزادی نیز با ائتلاف با سایر گروه‌های سیاسی همگرا، جریان سیاسی به نام «همنام» را به وجود آوردند و لیست مشترکی از نامزدهای مورد حمایت خود را منتشر کردند. این جریان به سردمداری «دفتر هماهنگی رئیس‌جمهور با مردم» که مورد حمایت سید ابوالحسن بنی‌صدر بود، برای تصاحب کرسی‌های مجلس ائتلاف کرد. در این طیف سیاسی، جبهه ملی ایران هم که از لحاظ ساختار تشکیلاتی تضعیف شده بود کاندیدای خود را معرفی کرد.

ضلع سوم رقابت‌های انتخاباتی مجلس، گروه‌های چپ شامل احزاب توده و چریک‌های فدایی خلق بود که هر کدام کاندیداهای مستقل خود را معرفی کردند.

در کنار سه جریان اسلامی، ملی و چپ، دسته چهارمی هم حضور داشت. سازمان مجاهدین خلق (منافقین) به رهبری مسعود رجوی، جنبش مسلمانان مبارز به رهبری حبیب‌الله پیمان و جنبش انقلابی مردم مسلمان (جاما) به رهبری مرحوم دکتر کاظم سامی، همگی در کنار یکدیگر این دسته را تشکیل دادند. البته در این جریان سیاسی تنها سازمان مجاهدین خلق بود که نسبت به بقیه، منابع و امکانات و قدرت سازماندهی بیشتری داشت. رجوی، پیمان و سامی با ائتلاف با چند گروه سیاسی همسوی دیگر، شورای مرکزی کاندیداهای انقلابی و ترقی‌خواه را تشکیل دادند و به رقابت با سه جریان سیاسی دیگر پرداختند.

روزنامه اطلاعات در مقاله‌ای تحت عنوان «مجلس و دولت آینده» با تشریح فضای سیاسی انتخابات اولین دوره مجلس شورای اسلامی نوشت: «گرایش عمده سیاسی، جبهه‌ای را در بر می‌گیرد که بر اثر ضعف‌های دولت موقت و خلأ سیاسی پس از دیکتاتوری ۵۰ ساله با اتکاء به حُسن

نیّت توده‌های میلیونی توانستند مواضع قدرت سیاسی را در ایران قبضه کنند. فعال‌ترین بخش این گرایش با در دست گرفتن اهرم‌های قدرت عملاً بر ایران حکومت می‌کردند. دومین گرایش فعال، جریان چپ است که علیرغم تعدد ظاهری شان خط مشترکی دارند. به عقیده آنان دیر یا زود ضرورت‌های تاریخی و واقعیات جامعه، کشور را به سوی انقلابی سوسیالیستی رهنمون می‌شود.

گرایش سوم ملیّون است. این جبهه تمام تمایلات سیاسی و اجتماعی ناسیونالیستی را در بر می‌گیرد که به حکومت انحصاری متشرّعین اعتقادی ندارند و راه‌حلهای چپ مارکسیستی را نیز در جامعه فعلی ایران کارآمد نمی‌دانند».

حواشی سیاسی

شورای انقلاب قانون انتخابات مجلس شورای ملی را تصویب کرد. طبق تصمیم شورای انقلاب شهر تهران به مناطق مختلفی تقسیم شد و هر منطقه یک نماینده مستقل در مجلس داشت. این قانون مورد حمایت نیروهای مذهبی و انقلابی قرار گرفت اما جریان‌های لیبرال و چپ از جمله جاما، جبهه ملی، سازمان مجاهدین خلق، جنبش مسلمانان مبارز، حزب توده، حزب کارگزاران سوسیالیست و چریک‌های فدایی خلق آن را محدود کننده و انحصارطلبی عنوان و مغایر قانون اساسی دانستند. بدین ترتیب بود که اعتراضات و تبلیغات وسیع گروه‌های مخالف در نهایت موجب شد شورای انقلاب طرح منطقه‌ای کردن انتخابات در تهران را لغو کند.

یکی دیگر از مواد قانون انتخابات مجلس مصوب شورای انقلاب که با اعتراض سازمان مجاهدین خلق، حزب توده، جبهه ملی، جاما و حزب ملت ایران روبرو شد، دو مرحله‌ای شدن انتخابات بود. مخالفان طرح، کسب اکثریت مطلق آرا برای انتخاب شدن در مرحله اول را محدود کردن فعالیت انتخاباتی و مخالف برگزاری آزادی انتخابات دانستند. مخالفان معتقد بودند نیروهای انقلابی و ترقی‌خواه به راحتی وارد پارلمان می‌شوند و کرسی‌های مجلس در انحصار حزب جمهوری اسلامی قرار می‌گیرد. در مقابل موافقان طرح، معتقد بودند مجلس قدرتمند، زمانی تشکیل می‌شود که نمایندگانش با اکثریت مطلق آرا وارد مجلس شوند تا از اعتبار بالایی در نظام تصمیم‌گیری سیاسی کشور برخوردار باشند. موافقان بر این باور بودند که برگزاری دو مرحله‌ای انتخابات مجلس موجب ورود نمایندگان جریان اقلیت در مرحله دوم به مجلس می‌شود.

با گسترش اعتراضات، بررسی مجدد و لغو طرح دو مرحله‌ای شدن انتخابات مجلس از سوی گروه‌های منتقد و رئیس‌جمهور وقت مطرح شد اما اکثریت اعضای شورای انقلاب بر مصوبه خود پافشاری کردند و اجازه

بررسی مجدد طرح مذکور در شورای انقلاب را ندادند.

افتتاحیه مجلس

با پایان فرآیند انتخابات، افتتاحیه مجلس همزمان با ولادت مولای متقیان حضرت علی(ع) در هفتم خرداد ۱۳۵۹ با تلاوت آیاتی چند از قرآن کریم برگزار شد.

مرحوم محمدرضا مهدوی‌کنی با حفظ سمت ریاست کمیته موقت انقلاب اسلامی، به عنوان سرپرست وقت وزارت کشور در مراسم افتتاحیه اولین دوره مجلس شورای اسلامی شرکت کرد و پشت تریبون مجلس رفت و به عنوان اولین سخنران مجلس در توضیحاتی به تشریح روند برگزاری انتخابات و وضعیت صندوق‌های رای پرداخت. او گفت: «به‌عنوان مسؤلی از طرف شورای انقلاب که مسؤلیت برگزاری انتخابات در وزارت کشور برعهده‌ام بود، وظیفه دارم با ذکر مقدماتی، مجلس را تحویل نمایندگان ملت بدهم. از نظر آمار انتخابات و آنچه که تاکنون انجام شده جمعا ۲۳۴ نفر تا الان انتخاب شده‌اند. در دور اول ۹۷ نفر و در دور دوم ۱۳۷ نفر. اعتبارنامه ۲۱۳ نفر صادر شد و اعتبارنامه ۲۱ نفر بنا به عللی صادر نشد. همان‌طوری که استحضار دارید مجلس با حضور دو سوم نمایندگان رسمیت خواهد داشت. با آماری که عرض کردم بیش از آن تعداد نماینده در مجلس حضور دارد، پس مجلس آماده افتتاح است... اینک من طبق وظیفه‌ای که دارم و به من محول شده و طبق گزارشی که از دبیرخانه به اینجا ارائه شده جناب آقای دکتر یدالله سبحانی را دعوت می‌کنم به‌عنوان رئیس سنّی و جناب آقای مهندس مهدی بازرگان به‌عنوان نایب رئیس سنّی که به جایگاه تشریف بیاورند، منشی‌ها جناب آقای رضا رمضانی و خورشید دوست و ...». صادق خلخالی با نیمه کاره گذاشتن سخنان مهدوی‌کنی گفت: «اگر الزامی باشد ما این را قبول می‌کنیم. ما راجع به آقای سبحانی حرفی نداریم ولی راجع به آقای بازرگان اگر از طرف شورای انقلاب الزامی است قبول می‌کنیم والا قبول نداریم». سرپرست وقت وزارت کشور پاسخ داد: «مساله‌ای است که تصویب شده است». خلخالی ادامه داد: «اگر الزامی است قبول داریم». مهدوی‌کنی بار دیگر گفت: «به هر حال تصویب شده است». در این هنگام برخی نمایندگان با فریاد «قبول داریم» سخنان مهدوی‌کنی را تایید کردند. او در ادامه گفت: «جناب آقای مجید انصاری، جناب آقای میربهزاد شهریاری، جناب آقای عبدالرضا اسدی‌نیا، جناب آقای عطاءالله مهاجرانی و جناب آقای صلاح‌الدین بیانی به‌عنوان منشی‌های مجلس انتخاب شده‌اند که به جایگاه خود تشریف می‌آورند». این نخستین جنجالی بود که خلخالی در مجلس اول راه‌انداخت؛ اما آخرین آن نبود!

بعد از قرار گرفتن هیأت رئیسه سنّی در جایگاه، پیام امام خمینی

خطاب به نمایندگان اولین دوره مجلس شورای اسلامی توسط حاج سید احمد خمینی، فرزند امام قرائت شد و بعد از این پیام مجلس شورای اسلامی رسماً افتتاح شد.

پیام رهبر انقلاب

در بخشی از پیام بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران خطاب به نمایندگان اولین دوره مجلس آمده بود: «شما دوستان محترم، نماینده ملتی هستید که جز به اسلام بزرگ و عدالت الهی اسلام فکر نمی‌کنید و انتخاب شما برای پیاده نمودن عدالت اسلامی است. امید آن است که رسیدگی به حال مستضعفین و مستمندان کشور که قسمت اعظم ملت مظلوم را در بر می‌گیرد در رأس برنامه‌ها قرار گیرد... مجلس شورای اسلامی همان سان که در خدمت مسلمین است و برای رفاه آنان فعالیت می‌کند، برای رفاه و آسایش اقلیت‌های مذهبی که در اسلام احترام خاصی دارند اقدام و فعالیت نماید». پس از قرائت پیام آیت‌الله خمینی، سید ابوالحسن بنی‌صدر، سخنرانی کرد و بعد از او گروهی از جوانان حسینییه ارشاد به اجرای سرودهای انقلابی پرداختند. بعد از آن مهدوی‌کنی بار دیگر پشت تریبون قرار گرفت و پیام اعضای شورای نگهبان قانون اساسی را قرائت کرد. با پایان سخنان سرپرست وقت وزارت کشور متن سوگندنامه نمایندگی از سوی دکتر یدالله سبحانی قرائت شد و نمایندگان پس از او سوگندنامه را تکرار کردند.

سوگند نمایندگان

متن سوگند نمایندگان به این شرح بود:

«بسم الله الرحمن الرحيم.

من در برابر قرآن مجید، به خدای قادر متعال سوگند یاد می‌کنم و با تکیه بر شرف انسانی خویش تعهد می‌نمایم که پاسدار حریم اسلام و نگاهبان دستاوردهای انقلاب اسلامی ملت ایران و مبانی جمهوری اسلامی باشم و ودیعه‌ای را که ملت به ما سپرده به‌عنوان امینی عادل پاسداری کنم و در انجام وظایف وکالت، امانت و تقوی را رعایت نمایم و همواره به استقلال و اعتلای کشور و حفظ حقوق ملت و خدمت به مردم پایبند باشم، از قانون اساسی دفاع کنم و در گفته‌ها و نوشته‌ها و اظهارنظرها، استقلال کشور و آزادی مردم و تامین مصالح آنها را مدنظر داشته باشم».

بعد از قرائت سوگندنامه، نمایندگان به نوبت پای آن را امضاء کردند و در پایان یدالله سبحانی ختم اولین جلسه نخستین دوره مجلس شورای اسلامی را اعلام کرد.

جلسات مجلس

جلسات مجلس در روزهای بعد هم تشکیل و تا ۲۰ خرداد اعتبارنامه بیش از ۱۸۰ نماینده تصویب شد و جلسات مجلس به مرور رسمیت یافت. نخستین مجلس شورای اسلامی ایران در تاریخ ۲۶ خرداد ۱۳۵۹ صلاحیت شش عضو حقوقدان قوه قضائیه برای عضویت در شورای نگهبان را بررسی کرد و با رای به آنان زمینه رسمیت یافتن جلسات شورای نگهبان را با حضور اعضای فقیه و حقوقدان و رسیدگی و تصویب قوانین مجلس به وجود آورد.

انتخابات داخلی

با تصویب بیشتر اعتبارنامه‌ها، اعتبارنامه زنده‌یاد رحمان دادمان، حسن بهروزیه، جعفر توکلی، اسدالله جوانمردی، ابوالقاسم حسینخانی، خسرو ریگی، محمدجیم سعادت، رامپور صدرنبوی، خسرو صولت قشقایی، اسحق فرهمند، سید احمد مدنی و علی مهیمی رد شد.

بعد از آن، انتخابات هیأت رئیسه دائمی مجلس برگزار گردید و مرحوم آیت‌الله اکبر هاشمی رفسنجانی به عنوان رئیس، علی‌اکبر پرورش و سید محمد موسوی خوئینی‌ها به عنوان نواب رئیس، مرتضی کتیرایی، علی‌اکبر ولایتی و علیرضا یارمحمدی به عنوان کارپردازان و سید محمد کاوش، احمد توکلی، اسدالله بیات، مرتضی الویری، سیدحسن شاه‌چراغی و علی قائمی به عنوان منشی‌های هیأت رئیسه مجلس در سال اول انتخاب شدند. مجلس شورای اسلامی در اولین دوره شاهد برکنار شدن چند نماینده از جمله سرگون بیت اوشانا، احمد سلامتیان، احمد غضنفرپور، محمدمهدی کرمی و علی گلزاده غفوری و استعفای محمدرزید بهبهانی، محمد شجاعی، حسین کرمانی و محمدتقی مطهری فریمانی نیز بود.

در این مجلس ۱۷ نماینده از جمله محمد امامی‌کاشانی، محمدجواد باهنر، محمدصادق حائری شیرازی، سید علی حسینی خامنه‌ای، سید محمد خاتمی، عبدالمجید معادیخواه، سید حسین موسوی تبریزی و علی‌اکبر ناطق نوری و سید اکبر پرورش، احمد توکلی، غلامرضا حسنی بزرگ‌آباد، محمدعلی رجایی، حبیب‌الله عسگراولادی مسلمان، محمدعلی نژادساری‌خانی، سید محمد غرضی، حسن غفوری‌فرد و علی‌اکبر ولایتی به قوای مجریه و قضائیه منتقل شدند.

در مجلس اول چهار فراکسیون تشکیل شد. فراکسیون ائتلاف بزرگ با ۸۵ نماینده متعلق به نیروهای انقلابی بود. از ۸۵ نماینده این فراکسیون ۲۱ نفر توسط ستاد انتخاباتی دفتر هماهنگی مردم با رئیس‌جمهور، گروه «همنام» و سایر گروه‌های سیاسی معرفی شدند.

فراکسیون دوم «هم‌نام» متعلق به جریان سیاسی نهضت آزادی بود که ۲۰ کرسی مجلس را در اختیار داشت. سومین فراکسیون «دفتر هماهنگی مردم با رئیس‌جمهور» متعلق به جریان بنی‌صدر ۳۳ کرسی مجلس را در اختیار گرفت.

فراکسیون چهارم فراکسیون مستقلها یا منفردها با ۱۱۵ کرسی بود که اکثر اعضای این فراکسیون با فراکسیون ائتلاف بزرگ ائتلاف کردند.

ترکیب مجلس

از نظر سنّی، بیشترین گروه سنی را در این مجلس، افراد ۳۰ تا ۳۵ سال (۷۲ نفر) و کمترین گروه سنّی را افراد بالای ۷۰ سال (۳ نفر) به خود اختصاص داده بودند.

ترکیب نمایندگان دوره اول مجلس شورای اسلامی به لحاظ میزان تحصیلات حوزوی از این قرار بود: ۱۲ نفر درس خارج، ۴۱ نفر اجتهاد، ۴۸ نفر سطح و ۲۳ نفر مقدمات دروس دینی بودند. تحصیلات کلاسیک و دانشگاهی نمایندگان این مجلس نیز شامل ۳۲ دکتری، ۳۲ فوق لیسانس، ۴۶ لیسانس، ۶۱ فوق دیپلم و دیپلم و ۵۶ زیر دیپلم بود.

در مجلس اول ۳۲ نفر از نمایندگان به شهادت رسیدند که ۲۷ نفر از آنان در فاجعه ۷ تیر ۱۳۶۰ در انفجار دفتر مرکزی حزب جمهوری اسلامی جان باختند. ۲۷ نماینده به شهادت رسیده عبارت بودند از: محمدتقی بشارت، سیدرضا پاک‌نژاد، علیرضا چراغزاده، ذرفولی، سید محمدتقی حسینی طباطبایی، سید محمدباقر حسین لواسانی، شمس‌الدین حسینی نایینی، غلامحسین حقانی، محمدعلی حیدری، عباس حیدری، سید محمدکاظم دانش، غلامرضا دانش آشتیانی، علی‌اکبر دهقان، سید عبدالمجید دیالمه، سید فخرالدین رحیمی، سید محمدجواد شرافت، میر بهزاد شهریاری، قاسم صادقی، محمدحسین صادقی، سید نورالدین طباطبایی‌نژاد، محمدحسن طیبی، سیف‌الله عبدالکریمی کومله، عبدالوهاب قاسمی، عمادالدین کریمی، بیژنی‌نژاد، محمدعلی منتظری، عباسعلی ناطق نوری، مهدی نصیری لاری و علی هاشمی سنجابی بودند. علاوه بر اینان، سه نماینده دیگر از جمله حسن آیت، رحمان استکی و مجتبی استکی هدف شلیک مستقیم جوخه‌های ترور سازمان مجاهدین خلق قرار گرفتند. همچنین مصطفی چمران و مهدی شاه‌آبادی از نمایندگان این دوره مجلس در جبهه‌های جنگ به درجه شهادت نایل آمدند. علاوه بر نمایندگان شهید، شش نماینده هم در تصادف رانندگی یا به علت سگته قلبی درگذشتند.

عملکرد مجلس

از جمله اقدامات جنجالی مجلس اول تصویب طرح عدم کفایب سیاسی سیدابوالحسن بن‌صدر و تصویب آزادی گروگان‌های سفارت آمریکا می‌باشد. بحرانی‌ترین درگیری‌های مجلس اوّل حمله به علی‌اکبر معین‌فر در حین ادای نطق پیش از دستور از تریبون مجلس و به هم زدن سخنرانی مهندس مهدی بازرگان بود.

در مرحله اول انتخابات ۱۸ نامزد از تهران و ۷۹ نامزد از شهرستانها به مجلس راه یافتند. انتخابات مورد اعتراض شدید برخی از گروهها به ویژه سازمان مجاهدین خلق قرار گرفت که مدعی تقلب گسترده در انتخابات بودند. حتی یک نامزد از این سازمان هم در مرحله اول به مجلس راه نیافته بود. اعتراضات شدید و ناآرامیها باعث شد تا انتخابات مرحله دوم در بعضی شهرها برگزار نشود. ضمن اینکه در برخی حوزهها مثل اقلید، کرمانشاه و درگز که به ترتیب خسرو قشقایی از جبهه ملی ایران، کریم سنجابی از جبهه ملی ایران و ابوالفضل قاسمی از حزب ایران در مرحله اول به پیروزی رسیده بودند، انتخابات باطل شد. با توجه به همین شرایط فقط ۲۴۳ نماینده در زمان افتتاح به جای ۲۷۰ نماینده وارد مجلس شدند که ترکیب آنها در مجلس به این شرح بود:

ائتلاف بزرگ: جامعه روحانیت مبارز، حزب جمهوری اسلامی، سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی، انجمن اسلامی معلمان، نهضت زنان مسلمان، سازمان فجر اسلام، اتحادیه انجمنهای اسلامی شهر ری و بنیاد الهادی - ۸۵ نماینده

فراکسیون همنام: نهضت آزادی: حدود ۲۰ نماینده
دفتر هماهنگی همکاریهای مردم با رئیسجمهور: حامی ابوالحسن بنی صدر - حدود ۳۳ نماینده
جبهه ملی ایران ۳٪
حزب توده ۴٪

شورای مرکزی کاندیداهای انقلابی و ترقیخواه، سازمان مجاهدین خلق : بدون نماینده

مستقلها: حدود ۱۱۵ نماینده (۴۳٪)
اعضای هیئت رئیسه مجلس دوره اول
هیئت رئیسه دائم اول: رئیس علیاکبر هاشمی رفسنجانی، نواب رئیس علیاکبر پرورش و سیدمحمد موسوی خوئینیها، کارپردازان مرتضی کتیرایی، علیاکبر ولایتی و علیرضا یارمحمدی، منشیها سیدمحمد کاوش، احمد توکلی، اسدالله بیات، مرتضی الویری، سیدحسن شاهچراغی و علی قائمی.

هیئت رئیسه دائم دوم: رئیس هاشمی رفسنجانی، نواب رئیس: موسوی خوئینیها و حبیبالله عسگراولادی، کارپردازان کتیرایی، ولایتی و یارمحمدی، منشیها بیات، الویری، جعفر سبحاناللهی، توکلی، قائمی و عطاءالله مهاجرانی.

هیئت رئیسه دائم سوم: رئیس هاشمی رفسنجانی، نواب رئیس: محمد یزدی و سیدمحمد خامنه‌ای، کارپردازان: الویری، غلامعباس زائری و علیمحمد بشارتی، منشیها: بیات، سبحاناللهی، قائمی، منوچهر متکی و سید

فضل‌الله حسینی برمانی.

هیئت رئیسه دائم چهارم: رئیس هاشمی رفسنجانی، نواب رئیس: یزدی و موسوی خوئینی‌ها، کارپردازان: کتیرایی، بشارتی و سیدجلیل سیدزاده، منشی‌ها: حسینی برمانی، بیات، قائمی، سبحان‌اللهی، قائمی، متکی و الویری.

کمیسیون‌های مجلس

تعداد کمیسیون‌های دائمی در نخستین دوره مجلس شورای اسلامی طبق ماده ۴۲ آیین‌نامه داخلی مجلس ۲۸ کمیسیون شامل کمیسیون‌های امور آموزش و پرورش، فرهنگ و تحقیقات و تعلیمات عالی، دارایی و امور اقتصادی، برنامه و بودجه، امور نفت، امور صنایع و معادن، کار و امور اجتماعی، مسکن و شهرسازی، راه و ترابری، امور قضایی، سیاست امور خارجه، امور داخلی کشور، امور دفاعی، امور بهداری و بهزیستی، امور پست و تلگراف و تلفن، امور نیرو و آب و برق، امور بازرگانی، امور کشاورزی و امور روستاها، ارشاد اسلامی، امور اداری و استخدامی، سازمان‌های وابسته به نخست‌وزیری، امور اوقاف و خدمات کمیته‌های امداد و خیرات، امور جهاد سازندگی، امور شوراها، اصل ۹۰ قانون اساسی، طرح‌های انقلاب، دیوان محاسبات و بودجه مجلس و رسیدگی به سؤالات بود.

کمیسیون‌های ویژه و مهمی که در مجلس اول شورای اسلامی تشکیل شد نیز شامل کمیسیون‌های نظام بانکی، احیاء و واگذاری اراضی مزروعی، طرح اطلاعات و امنیت کشور، بررسی جاسوسان امریکایی، طرح خط مشی صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، لایحه ملی کردن بازرگانی خارجی، بررسی اساسنامه جهاد سازندگی و رسیدگی به برنامه پنج ساله توسعه جمهوری اسلامی ایران بودند.

تعامل دولت و مجلس اول

در مجلس اول، دو استیضاح انجام شد. ابتدا شهاب گنابادی وزیر مسکن و شهرسازی در ۱۱ آبان ۱۳۶۱ در سیصد و شصت و نهمین نشست مجلس استیضاح شد. استیضاح دوم هم مربوط به حجت‌الاسلام علی‌اکبر ناطق‌نوری وزیر کشور بود که در ۱۵ آبان ۱۳۶۲ در جلسه پانصد و بیست‌وششمین نشست مجلس اتفاق افتاد که هر دو وزیر مجدداً از نمایندگان رأی اعتماد گرفتند. در این مجلس ۴۶۱۵ تذکر از طرف نمایندگان مجلس به مسؤلان اجرایی داده شد: وزارت آموزش و پرورش ۱۷۴ تذکر، وزارت امور اقتصادی و دارایی ۷۶ تذکر، وزارت امور خارجه ۱۵ تذکر، وزارت بازرگانی ۲۶۲، وزارت بهداشت و درمان ۴۲۲ تذکر، وزارت پست و تلگراف و تلفن ۲۲۳ تذکر، وزارت جهاد سازندگی ۵۸ تذکر، وزارت

دادگستری ۱۷۹ تذکر، وزارت دفاع ۱۹ تذکر، وزارت راه و ترابری ۵۴۹ تذکر، وزارت صنایع ۱۰۷ تذکر، وزارت آموزش عالی ۸۶ تذکر، وزارت ارشاد ۵۸ تذکر، وزارت کار ۲۰ تذکر، وزارت کشاورزی ۳۹۸ تذکر، وزارت کشور ۴۵۳ تذکر، وزارت مسکن ۹۵ تذکر، وزارت معادن ۱۹ تذکر، وزارت نفت ۳۱۴ تذکر، وزارت نیرو ۴۷۰ تذکر، رئیس جمهور ۲۵۲ تذکر، وزارت صنایع سنگین ۱۸ تذکر، وزارت سپاه ۱۴ تذکر، سازمان برنامه و بودجه ۲۴ تذکر، امور استخدامی ۸ تذکر، تربیت بدنی ۱۳ تذکر، صدا و سیما ۲۰۵ تذکر.

همچنین در مجلس اول ۲۳۵ سوال از مسؤولان اجرایی کشور پرسیده شد که مجلس از پاسخ‌های ۱۵۰ سوال قانع نشد و این سوالات را به کمیسیون‌های تخصصی ارجاع داد. گزارش کمیسیون‌ها حکایت از ۸۴ پاسخ قانع‌کننده و ۹ پاسخ غیر قانع‌کننده وزرا بود همچنین ۸۵ سوال در مرحله اعلام وصول باقی ماند.

در مجلس اول ۳۰ نامه در صحن علنی مجلس قرائت شد. هیچ تحقیق و تفحصی از طرف نمایندگان مجلس اول تصویب نشد همچنین کمیسیون اصل ۹۰ مجلس با رسیدگی به ۱۳۰۷ فقره شکایت، نقش موثری در انتقال خواست مردم به دولت داشت.

مصوبات مجلس

اولین دوره مجلس شورای اسلامی از پرکارترین دوره‌های مجلس ایران بود. این مجلس طی چهار سال ۶۲۵ جلسه علنی و ۱۵ جلسه مخفی برگزار کرد که مجموعاً ۲ هزار و ۴۰۰ ساعت وقت صرف برگزاری این جلسات شد. با توجه به ۲۴ کمیسیون اصلی و چند کمیسیون فرعی، نمایندگان در ۶ هزار و ۵۳۶ جلسه شرکت کردند. در مجلس اول لوایح و طرح‌های بسیاری بررسی شد. در این دوره ۸۱۶ طرح و لایحه متشکل از ۵۶۶ لایحه و ۲۵۰ طرح به طور رسمی مطرح شد که ۳۷۰ طرح و لایحه به تفکیک ۲۷۹ لایحه و ۹۱ طرح به تصویب مجلس رسید. ۲۹۱ لایحه و طرح نیز قبل از بحث یا پس از بحث در مجلس استرداد شده یا مسکوت ماند یا رد شد. همچنین ۱۴۷ لایحه و طرح، در کمیسیون‌های تخصصی این مجلس باقی ماند که توسط مجلس دوم بررسی شد.

همچنین در این مجلس ۳۱ بار در خصوص اعضای کابینه بحث شد و ۱۰۲ وزیر از مجلس رأی اعتماد گرفتند و ۸ وزیر هم از نمایندگان رای منفی گرفتند و برکنار شدند.

قوانین مصوب

قانون ادغام سازمان بسیج ملی (مستضعفین) در سپاه پاسداران انقلاب اسلامی مشتمل بر ۳ ماده، اساسنامه سپاه پاسداران انقلاب اسلامی مشتمل بر ۵ فصل، ۴۹ ماده و ۱۶ تبصره، تامین بودجه و

مخارج جنگ، قانون تأمین مبلغ ۳ میلیارد ریال جهت مصارف ضروری و فوری مخصوصاً کمک به مصدومین و جنگزدگان، قانون اجازه تنظیم و تصویب بودجه سالانه بعضی از شهرداری مناطق جنگی بدون رعایت حد نصاب مقرر ماده ۶۸ قانون شهرداری‌ها، انتزاع بنیاد شهید از سازمان بهزیستی، قانون بنیاد امور جنگزدگان مشتمل بر ۵ ماده و ۳ تبصره، قانون ترمیم اعتبار هزینه‌های ناشی از جنگ تحمیلی و منابع اعتبار قانون بودجه سال ۱۳۶۰.

برخی مصوبات مجلس اول در ارتباط با جنگ به تصویب رسید. این مصوبات اگرچه به طور مستقیم مربوط به جنگ نمی‌شد اما در جهت ایجاد تسهیلات برای افراد و مؤسساتی که در داخل و خارج از کشور تصمیم به حمایت از جبهه‌های جنگ داشتند، بود.

این مجلس با وضع این قوانین موانع و مشکلات قانونی در این زمینه را بر طرف ساخت که دو نمونه آن عبارت بودند از: قانون مربوط به ترخیص و معافیت از پرداخت حقوق گمرکی، سود بازرگانی و عوارض و هزینه‌های گمرکی هدایایی که از جانب اشخاص، جمعیت‌ها و موسسات خیریه برای کمک به مردم جنگزده و آسیب‌دیده از کشورهای خارج تاکنون وارد ایران شده یا خواهد شد. و قانون مربوط به کسر وجهی که به عنوان ترمیم خرابی‌های ناشی از جنگ و یا به منظور کمک به افراد مناطق جنگزده به حسابی که از طرف دولت تعیین شده، از جمع درآمد مشمول مالیات، پرداخت شده یا بشود.

بخش دیگری از مصوبات مجلس اول در ارتباط با جنگ، تصویب قوانین حمایتی از نیروهای بسیجی و افراد غیرنظامی و خانواده‌های آنان بود که به صورت داوطلبانه به جبهه‌های جنگ اعزام می‌شدند تا با وضع این قوانین بخشی از مشکلات آنان برطرف شود که بعضی از آنها عبارت بود از: «قانون اجازه پرداخت حقوق و فوق‌العاده‌های مستمری کارکنان دولت که به اسارت رژیم مزدور عراق درآمده و یا در مناطق اشغالی و جنگ باقی مانده‌اند به عائله‌ی تحت تکفل آنها مشتمل بر ماده‌ی واحد و ۲ تبصره، قانون راجع به توزیع رایگان مراسلات پستی نیروهای مسلح و افرادی که در مناطق جنگی با رژیم بعث عراق درگیر جنگ هستند، قانون برقراری مستمری درباره بیمه‌شدگانی که به علت همکاری با نیروهای مسلح، شهید یا معلول شده یا می‌شوند مشتمل بر ماده واحد و ۹ تبصره».

قانون اراضی شهری مشتمل بر ۱۷ ماده و ۱۴ تبصره، قانون اداره‌ی صدا و سیمای جمهوری اسلامی مشتمل بر ۹ ماده و ۳ تبصره، قانون تعیین خط مشی کلی و اصولی برنامه‌های سازمان صدا و سیمای جمهوری اسلامی مشتمل بر ۹ فصل و ۶۵ ماده، اساسنامه سازمان صدا و سیمای جمهوری اسلامی مشتمل بر ۶ فصل، ۳۰ ماده و ۱۵ تبصره، قانون تأسیس وزارت

معادن و فلزات مشتمل بر ۵ ماده و ۴ تبصره، قانون تأسیس وزارت صنایع سنگین مشتمل بر ۳ ماده و ۸ تبصره، قانون تشکیل وزارت جهادسازندگی مشتمل بر ۳ فصل، ۱۱ ماده و ۵ تبصره، قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور و دیوان عدالت اداری، قانون مجازات اسلامی، قانون دیوان محاسبات کشور، تأسیس وزارت اطلاعات، قانون تعیین سرپرستی وزارتخانه‌های بوزیر، قانون فعالیت احزاب و جمعیت‌ها و انجمن‌های سیاسی و صنفی و انجمن‌های اسلامی یا اقلیت‌های دینی، قانون تشکیل شوراهای اسلامی مشتمل بر ۵۳ ماده و ۲۶ تبصره، قانون عملیات بانکی بدون ربا مشتمل بر ۵ فصل، ۲۷ ماده و ۳ تبصره، تصویب آزادی گروگان‌های امریکایی، قانون حل اختلافات مالی و حقوقی ایران و امریکا، تصویب طرح عدم کفایت سیاسی بنی‌صدر (رئیس‌جمهور) با اکثریت قاطع ۱۷۷ رأی موافق و یک رأی مخالف و تعدادی ممتنع، قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی مشتمل بر ۹۸ ماده و ۵۱ تبصره.

قانون مبادله کالا، بین دو دولت جمهوری اسلامی ایران و جمهوری عربی سوریه برای سال‌های ۱۹۸۲ تا ۱۹۹۱ مشتمل بر ۴ ماده، قانون قرارداد همکاری اقتصادی، ملی و فنی بین دولت جمهوری اسلامی ایران و جماهیر عربی، مردمی، سوسیالیستی لیبی، قانون موافقت‌نامه‌ی فرهنگی بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت لیبی، قانون موافقت‌نامه‌ی بلندمدت بازرگانی بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت پاکستان.

علاوه بر همکاری مجلس با کشورهای دوست ایران، مجلس اول به دولت اجازه عضویت در سازمان‌ها و مجامع بین‌المللی را نیز داده است. طبق ماده‌ی واحد به وزارت امور خارجه و سازمان حفاظت از محیط زیست اجازه داده شده است که عضو برخی از سازمان بین‌المللی، نظیر صندوق محیط زیست سازمان ملل متحد، رفع تبعیض‌های نژادی سازمان ملل متحد، کمیته‌ی رفع تبعیض‌های نژادی سازمان ملل متحد و صندوق مبارزه با استعمار وابسته به سازمان وحدت افریقا شوند. و طبق ماده‌ی واحد دیگر به وزارت نفت اجازه‌ی عضویت در سازمان ایپیکا، کنگره‌ی جهانی نفت و اوپک داده است. اولین دوره مجلس شورای اسلامی بعد از چهار سال در تاریخ ششم خرداد ۱۳۶۳ به کارش پایان داد.

منابع:

- خوشزاد، اکبر؛ مجلس شورای اسلامی دوره‌ی اول، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی

- روابط عمومی مجلس شورای اسلامی، نگرشی بر اولین دوره مجلس شورای اسلامی، تهران، روابط عمومی مجلس شورای اسلامی با همکاری سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۶۴، چاپ اول، ۱۰ و فوزی، یحیی؛ پیشین، ص ۳۵۳.

- عظیمی دولت‌آبادی، امیر؛ منازعات نخبگان سیاسی و ثبات سیاسی در
جمهوری اسلامی ایران، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۷